

Književnost

Vladimir Bartol, Alamut, roman, založba Modra ptica, Ljubljana, 1938. Str. 453.

Za »Al Arafom«, ki je povzel uspehe večletnega Bartolovega literarnega ustvarjanja, je zrastel njegov prvi veliki tekst, roman »Alamut«. Razgibana diferenciacija naše kulturne ravni je tudi na literarnem polju odprla mnogo vrat v doslej nevidene umetnostne svetove. Široki val poljudne znanosti, a tudi popularizacija čiste eksaktne vede, sta pripravila novo podlago, na katero se je mogla prijeti tudi književna mladika. Od opisnega naturalizma, ki je pojave z vidnega sveta gledal v nekaki naravoslovni luči, je spričo njegove metode le kratka pot do dušeslovnega razmotrivanja, posebno še, ko se podlaga dušeslovne razčlembe ne premakne nikamor v transcendenco. Pesniške, duhovne prvine pripovedništva, kot je n. pr. umetnostno doživetje, se v mnogo večji meri kakor poprej umikajo zanimivosti in važnosti snovi, katero pa je v stanu že sama pisateljeva razumska sila, brez divinacije in drugih sličnih fantastičnih stvari, posredovati literarnemu odjemalcu. Tako je razumu, ki je doslej igral podrejeno ali pa vsaj enakovredno vlogo, odkazano v svetu literature častnejše mesto. In enega takih slučajev najdemo tudi v Bartolovi prozi. Bartol je v tem oziru v naši literaturi nadaljevalec Mencingerjev, za oba pa je značilno uvajanje teoretičnih vprašanj in filozofskih razmotrivanj v leposlovno delo.

Tak filozofski roman je tudi »Alamut«. Snov je vzeta iz zgodovine muslimanskih verskih bojov in obravnava borbo med ločino izmailcev in oficialnimi suniti ob času konca 11. stol. Predmet zgodbe je naslednji: Hasan

Ibn Saba, eden od daijev izmailske sekte, se polasti utrjenega gradu Alamuta in vodi nato s tega utrjenega mesta borbo proti iranskemu sultanu. Za dosego zmage si ustvari genialen načrt, ki počiva v glavnem na politični modrosti, da je treba najprej nasprotniku odstraniti voditelje, nato pa ostalo opravi propaganda. Za izvedbo tega načrta je potrebna železna organizacija in fanatična vera posameznikov. Obda se s telesno gardo fedaijev, ki jih dá vzgajati na strog asketičen način, katerega glavna zahteva je brezpogojna vera v svetost in moč svojega gospodarja. Ta vera se ne sme ustaviti niti pred čudežem: da je Seiduna prerok, ki ima v rokah ključ do pravega raja. Slednjega bodo deležni kot posebne nagrade za hvalevredna dejanja v dobro izmailski stvari. Po zmagi nad turško konjenico pošlje tri najbolj junaške gardiste v raj, ki ga je v obliki haremov po dolгих mesecih skrbno pripravil v skritih vrtovih za Alamutom. Po koranu nadomeščajo hurije izbrane in skrbno vzgojene odaliske, ki na gospodarjev ukaz te tri strogo meniško vzgojene mladeniče prepričajo o resničnosti raja. Pod vplivom hašiša in doživetij v haremu se v mladih fedaijih razgori hrepenenje po raju, ki se stopnjuje do blaznosti. S tem je Seiduna svoj uspeh dosegel, ker je v teh treh ljudeh dobil strahotno orodje, ki mu je slepo in brezpogojno služilo tudi do same smrti, ki bi jih že tako zopet povedla v nebesa. Sedaj se zgodba hitro razvozla; eden od fedaijev ubije velikega vezirja, ki se pripravlja, da napade Alamut, druga dva pa se ubijeta na gospodov ukaz pred turškimi poslanci, kar služi za propagando in strah v nasprotnem taboru. Kmalu nato ubije fedai še sultana samega in s tem je sultanatu spričo nasledstvenih bojov zadan smrtni udarec. Izmailstvo je doseglo svoj cilj.

V to fantastično zgodbo, ki nas spominja pravljic iz »Tisoč in ene noči«, je položil Bartol nešteto psiholoških in filozofskih problemov, ki jih moremo zasledovati v povesti od zgodbe do zgodbe, ki se pa zgostijo do naravnost pekoče problematike ob glavnem nosilcu dejanja Hasanu Ibn Sabi in njegovem strahotnem poskusu s fedaiji in rajem. Hasan, »strašni sanjač iz pekla«, kakor ga imenuje Mirjam, je pravi tip Nietzschejevega nadčloveka. Neugnana želja po spoznanju ga že v zgodnji mladosti seznani z osrednjim izmailskim naukom: »Nič ni resničnega, vse je dovoljeno«, katerega sprejme nato kot svoj credo in na katerem zgradi kasneje tudi ves svoj življenjski načrt. Ta osrednji nauk izmailcev temelji na filozofskem prepričanju, da je naše spoznavanje, ker ga sprejemamo po varljivih čutih, neresnično, da smo torej brez kriterija o dobrem in zlu ter sploh o resničnem svetu in torej nismo v stanu odgovarjati za svoja dejanja. »Resnice ne moremo spoznati«, pravi izmailski dai mlademu Hasanu in »zato ne verujemo v nič in smemo vse storiti« (str. 154). »Končno spoznanje je nemogoče, zakaj naši čuti lažejo,« pravi Seiduna sam, ko filozofsko opravičuje svoj strahotni eksperiment. Ta skepticizem, za katerega najde zglede tudi pri grških filozofov, kot Demokritu, Protagorasu in drugih, postane temelj njegove življenjske filozofije, v katerem najde tudi etično opravičilo za uresničenje svojega poskusa. Genialen mislec, ki združi na tej osnovi vse tedaj dosegljivo znanje, od antike pa do vzhodnih filozofov, ki obrede vsa tedanja kulturna središča in ki je na čistem z vsemi računi, kar jih človeku naloži življenje, meče vsa ta velika

izkustva na konkretne verskopoliitične razmere in jih porabi za izvedbo svojih načrtov.

Z etičnega stališča mu je pot do njegovih ciljev svobodna. Vse, v kar ostali svet veruje, ljubi, postavlja v oltarje, vse je neresnično. Kar je drugemu — predsodek ali pa nerazrešljiva vez na tradicijo ali ideale, je njemu prazna senca. Ko prosijo daiji za življenje njegovega lastnega sina, ki ga je obsodil na smrt, pravi: »Moja ustanova temelji na razumu, ne pa na bedastih pred-sodkih!« Tako more govoriti le človek, ki se je povzpел na Al Araf, ki je »prisposodba za stališče vseh onih, ki so se jim odprle oči in ki imajo pogum, da po svojem spoznanju tudi ravnajo.« Al Araf pa je logično mesto, kjer ni prostora »niti za radost, niti za razočaranje« (str. 406). S tega nadčloveškega stališča, očiščen vseh človeških slabosti, a v posesti genialnega razuma, skuje svoj veliki življenjski načrt, »izračunan v številu in meri« (str. 131), v katerem so njegovi do njega v istem razmerju kot lutke do svojega glumača. Kajti dve vrsti ljudi so po mnenju Seiduna na zemlji: eni, ki vedo, in drugi, ki ne vedo. Zato so »prvi poklicani, da vodijo, drugi pa so vođeni« (str. 243).

Ta nietzschejevska misel o nadčloveku in — črednem človeku, ki jo je Bartol položil v filozofsko prepričanje nosilca svoje povesti, zlasti pa izmailski skepticizem, s čisto filozofskega, logičnega stališča nikakor nista izčrpana do poslednje posledice. Skepticizem, ki oporeka čutom možnost resničnega spoznavanja, je v zadnjem svojem bistvu zanikanje vseh razsežnosti stvarnega življenja. Če ne morem spoznati, kaj je strah, ljubezen, zunanji svet, je logična posledica, da se mi izmuzne vsaka resničnejša predstava o njih in da ne morem v nobenega od njih verovati. Izmailski nauk pa tega ne stori, kajti za svoje jedro razglasi »borbo zoper seldžuške vladarje«, jedro, ki ga sprejme tudi Seiduna in pripravi zaradi njega na Alamutu vrtove, fedaije in poizkuse. »Nič ni resničnega« — logični in poslednji odgovor bi našli morda le v Brahmanu, ki izključuje vsako spoznavno atako in ki je dobil svoje spoznavalce v — fakirjih. »Vse je dovoljeno«, drugi del izmailskega stavka, pa že vsebuje v sebi aktivizem, ki se noče sprijazniti s filozofsko »nedelavnostjo«, marveč preskoči prvi del in dá verniku možnost aplikacije na življenje. Seiduna iz neresničnega sveta le izbere resnico, ki je v tem primeru boj zoper »seldžuške samozvance« (str. 404), in mu ta resnica služi kot ideal, prav tako kot drugemu neka druga ideja. Zatorej je prazna govorica, da mu je namenjeno življenje »brez trdnih tal pod nogami in brez sleherne opore« (str. 203), vsaj v času zgodbe ne. Tako je treba smatrati »borbo zoper seldžuške vladarje« kot deus ex machina, s pomočjo katerega je bila možna zgraditev celotne zgodbe in njene vsebine. Prav ta filozofska doslednost pa prinaša liku Seidune mnogo človeških prvin, kar je z umetnostnega stališča gotovo dobro. Bartol je prevelik realist in prehud analitik, da bi vstavil v povestno ogrodje neživo, dasi teoretično neoporečno shemo. Tako so v povesti vprav človeški odstavki, ki olimpijca povsem potisnejo med ostale ljudi. Seveda je pri tem na delu Bartolova dušeslovna analiza: zadeti duševne procese, ki se sprožijo v takem nadčloveškem tipu ob različnih prilikah. Vse te ugotovitve so povsem deduktivnega značaja, vendar pa je treba priznati,

da so nadvse zanimive, če jim dvomljivec že kar resnice noče priznati. Ko stopa Hasan v dvigalo, razmišlja o možnosti, da bi se pokvarilo, ali pa da bi se skopljenec »v razsvetljenem trenutku zavedel svojega ponižanega človeškega dostojanstva« in gospodarja z batom pobil. Tik pred dosego svojega cilja obhajajo Seiduno misli, da bi se sam ubil in, ko postane iz Ibn Tahirja filozof Avani, je Hasan srečen »s še neznano, prekrasno zavestjo v srcu« (str. 408). Prav tako nam glavnega junaka človeško približa njegov odnos do Mirjam, agnostična vera v neko božanstvo in kapriciozen strah pred smrtjo (str. 390).

Razen liku nosilca romana posveti pisatelj največjo pažnjo velikemu »divjemu in blaznemu« načrtu, ki se po svoji usodni aktualnosti najkonkretnije omeji na eksperiment s fedaiji in rajem. Povsem slučajno ob besedah prijatelja Omarja je vzklikla ideja za načrt. »V šali je Omar izrekel misel, ki se je razplamtela v moji duši kakor požar. V meni pa se je v trenutku rodil načrt, ki se mi je zdel silen in neizmeren, kakor ga še ni videl svet... Napraviti velik poizkus s človekom!« (str. 159, 160). (Zanimivo je, kako posežejo te Seidunine besede k postanku romana samega, spomniti se nam je treba le Bartolovega komentarja k romanu — v reviji »Modri ptici« — da nehote potegnemo paralelo: V. Levstik — V. Bartol!). Ta veliki poizkus izvrši »strašni sanjač iz pekla« nad tremi najboljšimi, a po značaju različnimi fedaiji. Od vseh mest v romanu pronica v teh vrstah najmočnejše Bartolov ostri intelekt. V treh kletkah se vrši poizkus nad tremi poizkusnimi živalmi, spremljan od znanstvenega in filozofskega komentarja — moža na stolpu nad vrtovi. In pri tem je Seiduna profesor, ki utemeljuje eksaktnost in etično upravičenost svojega nauka, daija Abu Ali in Buzruk Umid pa slušatelj, ki mu s starimi nazori srednjih ljudi ugovarjata ali pa pritrjujeta. Nehote mi pride pred oči podoba naravoslovca, ki z lupo stoično pregleduje živali, ugotavlja njihova specimina in jih posreduje avditoriju. Posebno prekinjanje posameznih prizorov v paviljonih in prehod k daijem na stolpu ta vtis močno okrepi. Vendar pa je treba priznati, da je pričujoče mesto pisateljsko težko izvedljivo, posebno še, ko se beseda »poizkus« prav nič ne zakriva.

Odlična so psihološka-analična razmotrivanja ob fidaijih, ki so se vrnili iz raja, pa vse do njihove smrti. Najživahnejši je dušeslovni proces pri pesniku Ibn Tahirju, ki ga pisatelj vodi naravnost skozi slapove katarze. Od raja do umora velikega vezirja, kjer padejo fanatiku luskine raz oči, pa do drugega spoznanja, ki mu poruši vse mostove do starega sveta: do jedra izmailskega nauka in njegove filozofije, ko kot filozof Avani odide po »dolgi in strmi« poti na Al Araf.

Okoli teh glavnih podob je v okviru romana zrastle še nešteto drugih vprašanj, ki se jim pisatelj z vso vnemo posveča. Čisto razumsko lupino predre na mnogih krajih resnična pisateljska intuicija, ki se mi zdi najbolj vidna ob dejstvu doživetja in vživetja vzhodnjaškega miljeja po zapadnjaku. In vseh nepojmljivih in čisto orientalskih ustanov, kot so skopljenstvo in haremi. Med najlepše in najnežnejše opise v knjigi spadajo opisi življenja deklet v alamutskih vrtovih. Celotoma nepotrebni naturalizmi (Apama, skopljeneci) so dušeslovno, a tudi za resnično podobo tega življenja opravičljivi.

Ko sem vzel v roke to knjigo in bral na ovitku podnaslov: zgodovinski roman, mi je nehote prišla pred oči slika navadnih zgodovinskih romanov. Kot Makartove ali Munkacsyjeve slike se vrste pred fantastično, na vsak način pa z zgodovinsko patino osvetljeno panoramo množice ljudi, rade se družijo v močne široke skupine, da pompozno učinkujejo; med njimi pa se suče peščica ljudi na poseben način poudarjenih, nadarjenih in preobloženih s čustvom, simpatijo, ljubeznijo itd. Le redko kateri zgodovinski roman je dober, in redko kateri more posredovati bralcu neko resnično, elementarno doživetje. Bartol se je takemu pisateljskemu početju v velikem loku izognil. Z ostrim čutom za estetske vrednote je zgodovinsko ozadje osvobodil vsakega čustvenega prizvoka in ga je postavil pod sodobno luč. Na sodobnemu pojmovanju zgodovine soroden način opisuje verske prepire, politične metode in sploh vse tedanje življenje. V dejanje samo pa, ki daje drugod prijetno popoldansko branje, je vsadil važne filozofske probleme, ki sprožijo sicer razglabljanja, po svoji usodni človeški tragiki pa v mnogočem nadomestijo prvotne prvine čustvenega pesniškega doživetja. Z oblikovnega stališča je Bartol v glavnem realist. Ne vem, zakaj me njegovi opisi spominjajo na Verrochijevo skulpturo. Naturalizem, a vendar reduciran na karakteristične prvine, kar da predmetu neki poudarek, ki pa že vnaša idealistične prvine. Z nekaj besedami odlično zadene značaj opisanega in njegovo zunanjo podobo. Osebnega sloga glede na obliko dikcije in osebnostni ritem, ki je značilen zanj, Bartol ni razvil. Preveč je razumarski in znanstven in preveliko važnost polaga na vsebino, da bi se še pri zunanji obliki utegnil zadržati. Vendar je zato prav v snovnem oziru njegova individualna podoba najvidnejša in je zato v pojmovanju snovi iskati njegovo stilistično posebnost.

Ako ob koncu še enkrat premotrimo roman kot celoto, moramo priznati, da vkljub razumskemu analitičnemu gledanju le zapusti v nas dojem močne pisateljske osebnosti. Neka faustovska natura gre v nas s strani te knjige, narava, ki je gnana od neizprosne in spoznanja žejnega intelekta, pripravljena stopiti sedaj v eno skrajnost, sedaj v drugo, a ji je že od nekdaj zapisano v zvezdah, da se bo od povsod vrnila žejna in nepotešena na — Al Araf, kjer »pa ni mesta niti za radost, niti za razočaranje«.

Načrt za platnice je izdelal arh. Ivo Spinčič, po kompoziciji, še bolj pa koloristično povsem v slogu in snovnosti romana. S. Mikuž.

Rudolf Kresal: Študent Štefan. Prepovedana mladost. Založba »Slovensko delo«. Ljubljana 1938. Str. 703.

Delo, ki je precej razgibalo naše kulturno življenje, še preden je izšlo, je po svoji zamisli nekaka epopeja poveljnih razumniških generacij.

Snov je vzeta, kakor pove že naslov, iz dijaškega življenja, kmalu po svetovni vojski. Zgodba je preprosta in počiva z vso težo na glavnem junaku študentu Štefanu. Ljubezen do tovarišice Ani Gornikove, ki je plaha in zasanjana, se mu razbije ob zločinu, ki ga nad opito študentko napravi njun profesor Zelenec; slede hudi duševni boji in tegobe, ko dekle zanosi in mora posredovati zdravnik. V osmi šoli, kjer srečamo poleg omenjenih dveh ju-